

Fowler hitfejlődési elméletének szerepe az igehirdetés befogadásában

Egy prédikáció hallgatói nem azonos módon értelmezik az elhangzott üzenet tartalmát. Éppen ezért az igehirdetőnek fontos felismernie azokat a sémákat, melyekkel az igehallgatók rendelkeznek. A tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy a James W. Fowler által publikált hitfejlődési elmélet hogyan segíthet ebben a felismerési folyamatban. Fowler a hit fejlődését hét lépésben határozta meg, amit könyvében részletesen leírt. A cikk azzal is foglalkozik, hogy a különféle hitfázisokhoz milyen motívumok kapcsolódhatnak, melyek azután az igehirdetés részeivé válhatnak.

Kulcsszavak: hitfejlődés, igehirdetés, igehallgatók, recepcióesztétika, Fowler.

STATUS QUAESTIONIS

„Az igehallgatók közössége megadja a szót, amikor csendet ad” – fogalmaz egy homiletikai tanulmány a prédikáció mint esemény atmoszférájával kapcsolatban, majd rögtön arra is felhívja a figyelmet: nem üres csendről van szó. A tér tele van elvárásokkal, előítéletekkel, általános vagy speciális elképzelésekkel a „jó prédikációról”, vagyis arról, mit várhatnak el az emberek, ha beülnek a templompadba. Ezek az elvárások – hasonló mintázataik ellenére – többnyire egyénenként különbözők. Nem túlzás kijelenteni, hogy a prédikátornak a számára biztosított csend nyugalma mellett valójában nagyon is feltöltött térben kell megszólalnia.¹ Vajon hogyan lehet ezt a vibrálást úgy megragadni, hogy az növelje az igehirdetés hatékonyságát?

Meglátásom szerint a hazánkban kiadott homiletikai szakirodalom nagy része nem fordít kellő figyelmet arra, hogy a befogadók oldaláról vizsgálja az igehirdetést. A rendelkezésre álló magyar nyelvű források döntő többsége rengeteg információt ad a textusok kiválasztásáról, a prédikáció felépítésének lehetséges alternatíváiról, illetve az igehirdetés előadási módjairól. Ám csupán futó pillantást vet az igehallgató gyülekezetre, és csak kivételes esetben mélyed el azoknak a szűrőknek a beazonosításában, melyekkel a padosorokban ülők rendelkeznek. Indokolt lehet tehát közelebbről szemügyre venni a prédikációeseményt a gyülekezet szemszögéből, és kísérletet tenni arra, hogy pontosabban meghatározzuk a hallgatók viszonyát a textushoz és az elhangzott prédikációhoz az igehirdetés folyamatában. Amire tehát választ keresünk, az tulajdonképpen az, hogy miként ismerheti fel a befogadó oldal igényeit a prédikátor, és hogyan reagálhat azokra.

Úgy vélem, ebben hatékony segítségünkre lehet a teológus-valláspszichológus James Fowler hitfejlődési stádiumokról szóló elmélete, mely a nyolcvanas évek elején látott napvilágot. Fowler megközelítésének kiindulópontját az a trivialis képezi, hogy az

¹ SZABÓ B. A.: Szót kaptam, in SZABÓ L.: *A közösségépítő lelkész*, Luther, Budapest, 2010, 111.

ember folyamatos átmenetben élő lény: születésétől haláláig bio-szocio-pszichológiai változások sorozatát éli meg, melyek személyiségének rétegeit – azon belül pedig hitvilágának összetettségét – folyamatosan alakítják. Az elmélet hét olyan fejlődési szakaszt nevez meg, melyek csecsemőkortól az öregkorig tulajdonképpen az élet egészét felölelik. Noha koncepcióját Fowler valláspszichológiai nézőpontból tárgyalja, egyik munkájában kiemeli, hogy elméletének pasztorációs kontextusban még inkább hangsúlyos szerep juthat.² Meglátásom szerint a fowleri elmélet abban nyújthat támaszt az igehirdetésre készülő homilétának, hogy már a prédikáció kidolgozásának fázisában tekintetbe vegye a hallgatóság tagjainak heterogenitását, és az eltérő hitstádiumok sajátosságait ismerve képes legyen a fentebb említett „feltöltött térben” szolgálni. A hitfejlődési elmélet segíthet, hogy a prédikátor azonosítsa hallgatói attitűdjeit, és azok ismeretében készüljön fel szolgálatára.

AZ IGEHIRDETŐ, A GYÜLEKEZET ÉS A PRÉDIKÁCIÓ KAPCSOLATA

Nyilvánvalónak tűnik, hogy a prédikátor nem azért áll a szószékre, hogy valamilyen elméleti vagy tudományos értekezést tartson a Szentírásról. Hallgatói perspektívából szemlélve azért kap lehetőséget az igehirdetésre, hogy törődjön azokkal, akik eljöttek meghallgatni.³ Ahogy Boross Géza homiletikai művében megjegyzi, a prédikátornak tekintetbe kell vennie a gyülekezetet, ha nem akar a levegőbe beszélni.⁴ Pontosabb meghatározást igényel azonban, hogy ez a tekintetbevétel milyen tényezők szem előtt tartásával történhet, ezért tisztáznunk kell a kapcsolatot az igehirdető és a gyülekezet szerepe, valamint a gyülekezet és a hirdetett ige összefüggéseiben.

Az igehirdetés aktusa mindig kapcsolódik egyfajta beszédhelyzethez, melyre az igehirdetőnek szolgálata során figyelnie kell. Ezt a pozíciót a modern kor *retorikai szituációnak* nevezte el, ám elemzésével már az antik világ klasszikusai is foglalkoztak. (Megjegyzendő, hogy az akkoriak érdeklődésének homlokterében inkább az ügy körülményei, mintsem a beszéd szituációja állt.) A XX. század második felében Lloyd F. Bitzer egyik írása hozta be a témát a retorikai köztudatba.⁵ Bitzer szerint a retorikai szituáció nem kontextus, hanem kontextusok összessége, melyek hatására a beszélő vagy író megnyilatkozásra kényszerül. Megközelítésében a beszédhelyzet három fő elemből tevődik össze: a szükségletből (*exigence*), a hallgatóságból (*audience*) és a korlátból (*constraint*).⁶ Bitzer paradigmája szerint a szükséglet csak akkor nevezhető valóságos retorikai szükségletnek, ha lehetőség van a megváltoztatására. A hallgatóság ugyancsak akkor nevezhető retorikai hallgatóságnak, ha képes döntéseket hozni vagy közvetíteni a döntéshozók felé; végül a korlát azokat a határvonalakat jelöli ki, melyek

2 J. W. FOWLER: *Faith Development and Pastoral Care*, Fortress Press, Philadelphia, 1987, 54. ■ 3 M. D. LLOYD-JONES: *Preaching & Preachers*, Zondervan Publishing House, Michigan, 1971, 121. ■ 4 BOROSS G.: *Homiletika*, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Gyakorlati Tanszék, Budapest, 1994, 56. ■ 5 L. BITZER: *The Rhetorical Situation, in Contemporary Rhetorical Theory: a reader, in Philosophy and Rhetoric*, The Guilford Press, 1999, 217–225. ■ 6 Uo. 221–222, idézi LITERÁTY Z.: *Homiletika és retorika* (doktori értekezés), KRE Hittudományi Kar, Budapest, 2009, 19.

között a szónok mozoghat: a hallgatók attitűdje, gondolkodása, ízlése éppúgy idetartozik, mint a beszélő személyisége és érvrendszere.⁷

Amennyiben helyt adunk Bitzer retorikaelméleti szemléletmódjának, jól látható, hogy a prédikációesemény feltöltött terében az igehirdető tevékenységét meghatározóak bizonyos körülmények, melyek egyszerre jelentenek számára lehetőséget és korlátot. A szószéken álló és a padsorokban ülők együtt vesznek részt a retorikai szituáció kialakításában, mely folyamatos mozgásban van a közösen létrehozott határértékeken belül. Meglátásom szerint amikor arról beszélünk, hogy az igehirdető alkalmazkodjon a gyülekezet elvárásaihoz, az nem elvtelen konformizmust jelent, amely szimplán kiszolgálja a közösség felől érkező bármilyen igényeket, hanem elsősorban a retorikai szituáció által meghatározott keretrendszerben való megfelelő mozgást takarja. *Haddon W. Robinson* meglehetősen éles felszólítást fogalmaz meg, amikor a prédikátorok figyelmét felhívja, hogy ne a halhatatlanságnak, hanem saját hallgatóságuknak beszéljenek, akik meghatározott körülmények között élnek, és sajátos módon gondolkodnak. Az igehirdető „...ahelyett, hogy előadást tartana hallgatóinak a Biblia történelmi és régészeti vonatkozásairól, inkább önmagukkal szembesítse az embereket a Biblia által” – jegyzi meg.⁸

Az igehirdetés retorikai szituációja tehát „kétszereplős”: az igehirdető és hallgatói alakítják, akik együtt vesznek részt az esemény kimenetelének eldöntésében. A szerepek közül általában előbbi markáns jelenlétét szoktuk hangsúlyozni, de a következőkben a gyülekezet szerepét is megvizsgáljuk közelebbről.

A PRÉDIKÁTORTÓL A GYÜLEKEZETIG

A prédikátor teljes valójával, azaz minden képességével és személyisége egészével hirdeti az igét, mégsem magát prédikálja: egyéni érdekei, megérzései, meglátásai bizonyos értelemben háttérbe kell szoruljanak, hogy üzenetét biblikusan szólhassa. Am nem eshet a másik végletbe sem, mintha elrejtőzne a szerepe mögé, és úgy tünetné fel mondanivalóját, hogy az mentes minden szubjektív elemtől. A dialektikus teológia – melyet többek között *Barth*, *Brunner* vagy *Thurneysen* nevéhez is köthetünk – erőteljes kísérletet tett arra, hogy minden szubjektivitást kiszorítson az igehirdetésből. Felfogása szerint a prédikáció proklamáció, a prédikátor szerepe pedig arra szorítkozik, hogy Ura szószólójaként átadja az üzenetet. A dialektikus teológiában sem az igehirdető, sem a hallgatóság helyzete és sajátos jellegzetességei nem hatnak az igehirdetés tartalmára, sőt annak irányát sem befolyásolják. A paradigma álláspontját egyetlen definícióban így adhatjuk vissza: semmit az emberről és semmit az emberből a szószéken!⁹

Ha nem is a dialektikus megközelítés keretében, de arra emlékeztető módon *Boross Géza* és *Telegdi József* is csekély szerepet tulajdonít a gyülekezetnek: álláspontjuk szerint a hallgatók közösségének permanens jelenléte már azt mutatja: Isten cselekedett.

7 LITERÁTY Z.: *Homiletika és retorika*, i. m. 19. ■ 8 H. W. ROBINSON: *Igehirdetés igei módon*, Keresztény Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest, é. n., 18. ■ 9 NÉMETH D.: *Pasztorálanropológia*, KRE–L’Harmattan, Budapest, 2012, 227.

Feladata kimerül annyiban, hogy a prédikátort emlékezteti rá, csak Krisztust hirdesse, ne akarjon mást mondani.¹⁰ Vajon megállja a helyét ez a meglehetősen leegyszerűsített szereposztás?

Nincs itt lehetőségem arra, hogy részletekbe menően átgondoljam a dialektikus teológia ige hirdetéssel kapcsolatos megállapításait, de kétségkívül nem túlzás azt állítani, hogy a maga korában nagy hatású volt: kiemelte azt a szakadékot, mely Isten és ember között tátong, felhívta a figyelmet a kijelentés, vagyis a textus fontosságára, és a prédikációt alapvetően a bibliai szövegre alapozta. Mindazonáltal tévesnek tartom szemléletmódjában azt az elképzelést, hogy az ember képes úgy részt venni akár ige hirdetőként, akár hallgatóként a prédikációeseményben, hogy a szubjektumot teljesen kiktatja az objektivitás javára.¹¹ Noha Istennél semmi nem lehetetlen, ennél sokkal valószínűbb, hogy Isten felhasználja a szubjektum jelenlétét mind a hallgatók, mind a prédikátor szempontjából. Az ige hirdető és a hallgatók közössége egyaránt aktív és szubjektív résztvevő, a helyes kérdés tehát nem az, hogyan lehetne az egyéni jellemzőket háttérbe szorítani, hanem sokkal inkább az, hogyan lehetne az ige hirdetés javára fordítani.

Jól illusztrálja ezt a XIX. század egyik legismertebb amerikai homiletikusa, *John A. Broadus* paradigmája.¹² Megközelítésében az ige hirdetés stílusát a tisztaság és a világosság, az energikusság és az elegancia kritériumai alapján jellemezte. Véleménye szerint a jó stílus olyan, mint a tiszta levegő, melynek érezzük és élvezzük az atmoszféráját, de nem vesszük észre, hogy jelen van. Broadus elképzelése az volt, hogy az ilyen stílus megteremtésében a hallgatósághoz való alkalmazkodóképesség játssza a legfontosabb szerepet. A retorikát művészetként kezelte, mely a művésztől – azaz az ige hirdetőtől – kapja meg karakterét, ebben a keretrendszerben tehát a személyiség hatása igencsak domináns. Noha Broadus arra ösztönözte a prédikátorokat, hogy sajátítsák el a retorika tudományát, látásmódjának fókuszában az áll, hogy az ige hirdetésnek nem a retorikai vagy homiletikai korrektség adja a sikerét, hanem az a tény, amikor hallgatói közelebb kerülnek Istenhez. A retorikai szabályok fontosak, de az igazi hatás a környezet, a hallgatóság vagy éppen az alkalom jellege mentén alakul ki. Broadus úgy látta, hogy a retorikai szituáció minden elemét figyelembe kell venni, hogy a prédikáció hatása megfelelő legyen.¹³ Noha Telegdi nem fordít túl nagy figyelmet a befogadói oldal attitűdjeire, megközelítésében ugyancsak hangsúlyosnak látjuk, hogy a helyes ige hirdetésnek mozgásba kell hozni a hallgatókat: Isten akaratának cselekvése a jelenlévők életének *sine qua nonja*, azaz elengedhetetlen feltétele. Mindez természetesen

10 BOROSS G.: *Homiletika*, i. m. 62.; TELEGDI J.: *Homiletika – az ige hirdetés szolgálatában*, Pünkösdi Teológiai Főiskola, Budapest, 2009, 70. ■ 11 Mindehhez azonban hozzá kell tenni, hogy az „érem másik oldala”, azaz a szubjektivitás eltúlzott erőltetése sem vezethet helyes megoldáshoz. Ahogy Nagy István írja: Jézus mindig ugyanaz, ezért a prédikáció időszerezése nem a körülmények és nem is a hallgatók függvénye. S bár figyelemmel kell lenni a hallgatóságra, a prédikátor kettős helyzetbe kerül: egyszerre független, de teljesen függ is tőlük. NAGY I.: *A prédikáció időszerezése*: http://www.reformatus.hu/data/siteattachments/2/2013/1/18/nagy_istv%C3%A1n_a_pr%C3%A9dik%C3%A1ci%C3%B3_idoszerusege.pdf, 2. 2014. október 8-i letöltés. ■ 12 Broadust részletesen ismerteti LITERÁTY Z.: *Homiletika és retorika*, i. m. 108–114. ■ 13 Uo. 109.

nem jelenti azt, hogy a prédikáció nem tölthet be más funkciókat, így például konfirmáció, a hitben való megerősítés és bátorítás vagy éppen normáció, azaz intés és útmutatás egyaránt lehet.¹⁴

Ha elfogadjuk, hogy a prédikátor teljes személyiségevel kommunikál az igehirdetésben, hogy ezzel is megfelelő hatást érjen el a hallgatóság soraiban, vajon milyen módon veheti tekintetbe a jelenlévők jellemzőit, akik a maguk módján szintén nem pusztán passzív személyiségként ülnek a padsorokban?

Úgy gondolom, magától értetődő elvárás a prédikátorral szemben, hogy szószerkekre lépése előtt már alaposan megismerje azt a közösséget, amelyhez szavait intézi.¹⁵ Boross Géza *Wolfgang Trillhaast* idézve azt írja, a lelkésznek nem azért kívánatos családokat látogatnia, hogy ott ő beszéljen. Elsődlegesen hallgatnia kell, mégpedig azt, hogyan beszélnek a családokban. Ez nem pusztán a mai kommunikációs terminológia megismerését jelenti, hanem a mai gondolkodásmód és gondolkodásstruktúra elsajátítását is.¹⁶ John R. W. Stott úgy fogalmaz, hogy a világ tanulmányozása nem a könyvekkel, hanem az emberekkel kezdődik. Álláspontja szerint a legjobb igehirdetők a szorgalmas lelkészek, akik ismerik és megértik gyülekezetük tagjainak élethelyzeteit, azok minden dicsőségével és fájdalmával együtt. Stott felszólítja a prédikátorokat, hogy tegyenek fel kérdéseket, szólaltassák meg az igehallgatókat otthonaikban: beszéljenek velük egész életükről, ezáltal megtudva, mit csinálnak és hogyan gondolkodnak.¹⁷ Evidencia, hogy a gyülekezet sokkal több emberek csoportjánál, akik leülnek, és meghallgatják az igehirdetést. Minél jobban képes a homiléta rendszerezetten átlátni az általa megismert közösséget, annál inkább figyelembe veheti a speciális szempontokat, melyek a beszédre való felkészülésekor és az igehirdetés elmondása során is hatékony segítséget nyújthatnak.

A hallgatóság kategorizálását természetesen nem a szószerkeken kell elvégezni. Úgy vélem, több szempontból is ésszerű az igehallgató gyülekezet összetételét átgondolni. J. Grant Howard szerint ez sokszor egyértelműnek tetsző kérdések megválaszolását igényli, amelyeket mégis elmulaszthatunk feltenni. Howard munkájában felsorol olyan szempontokat, melyek segítségével a „befogadó oldal” bizonyos módon kategorizálható.

Nincs abban semmi meglepő, hogy az igehallgatók mindenekelőtt férfiak és nők csoportjára oszthatók: vajon a hirdetett textus üzenete tudatosan szem előtt tartja mindkét nem jelenlétét a padsorokban? Mennyire azonosítja és szólítja meg a retorikai szituáció a különféle családi pozíciókat – mint például a férj, a feleség, az elvált vagy éppen az újráházasodott és más kategóriákba tartozók szerepeit? Milyen módon veszi

14 TELEGDY J.: *Homiletika – az igehirdetés szolgálatában*, i. m. 70. ■ 15 Tanulmányomban csak a leginkább jellemző esetet vizsgálom, amikor a prédikátor számára ismerős közösséghez szól. Különleges esetben előfordulhat ennek ellenkezője is, például amikor olyan kazuisztikus események adódnak, hogy rendkívül nehéz előzetesen tájékozódni az igehallgató gyülekezet összetételéről. A különféle ünnepkörök (karácsony, húsvét), az esküvők és temetések, illetve más specifikus alkalmak sajátos homiletikummal rendelkeznek, ilyenkor olyanok is igehallgatókká válnak, akik egyébként nem részei az adott közösségnek. ■ 16 BOROSS G.: *Hogyan prédikáljunk ma?* A Magyarországi Református Egyház Zsinatának Tanulmányi Osztálya, Budapest, 1986, 50. ■ 17 J. R. W. STOTT: *Hiszek az igehirdetésben*, Harmat, Budapest, 1992, 177.

figyelembe az igehirdetés a jelenlévők egzisztenciális körülményeit, munkáját, szabadidős tevékenységeit vagy éppen érdeklődési körét?

Az igehirdetés soha nem „csak úgy” történik: mindig embereknek szól, a döntő kérdés pedig az, ezek az emberek mennyire identifikáltak¹⁸ a prédikátor számára.¹⁹ Howard ezt az identifikációs folyamatot, mely a gyülekezeti hallgatóság személyes szférájára kéri rá, három alapvető csoportba sorolja.

Az első kérdéskör arra keres feleletet, *kik azok*, akikhez az igehirdetés szólni kíván. Az identifikáció ilyen szintjének természetesen nem szükséges a fentebb említett családi kategóriákra szorítkoznia. Lehetséges ennél pontosabb csoportokat is létrehozni, melyek többnyire bizonyos szerepkörök mentén csoportosulnak. Nem mindegy, hogy a hallgatóság soraiban fiatalok, nyugdíjasok, munkanélküliek, mozgássérültek, tanárok vagy tanulók ülnek. Előfordulhat, mint ahogy elő is fordul, hogy az emberek egyszerre többféle szerepkört is betöltenek. Logikusnak és egyértelműnek tűnik, hogy az igehirdetés tekintetbe vegye a jelenlévők szerepkörök szerinti megoszlását, és ennek hatása a szószéken is megmutatkozzon.

A második lépés az identifikációs folyamatban a *hol vannak?* kérdésre próbál megfelelő válaszokat adni. Az ige hallgatói különféle szerepeiket változatos környezeti adottságok között töltik be. Az emberek kontextualizálása erőforrás lehet az igehirdető számára, hogy üzenetét fókuszáltabban fogalmazhassa meg. A környezeti faktorok tekintetében valószínűleg másként kell elkészíteni és elmondani egy igehirdetést, mely főként szenvedélybetegeknek szól, vagy éppen olyanoknak, akik mezőgazdasági, oktatási vagy tudományos területen dolgoznak. Éppígy meghatározó tényező lehet, ha a *hol vannak?* kérdésre nem egy exponált tevékenységi területet, hanem ideológiai hovatartozást igyekszünk megjelölni. A hallgatóság tagjai közül minden bizonnyal többen is elkötelezettek valamilyen eszme, irányzat vagy szemléletmód iránt. Minél inkább képes az igehirdető ezeket a faktorokat azonosítani, annál inkább célratorók lehetnek beszédének illusztrációs és applikációs elemei.

Végül Howard javaslata szerint érdemes arra is rákérdezni, *mit éreznek*, milyen emocionális és mentális állapottal rendelkeznek az üzenet befogadói. Míg az előző két kérdéskör többnyire interperszonális területeket érintett, amikor az emberek szerepeit és azok kontextusát azonosította, ezen a ponton intraperszonális területre kerülünk. A hallgatóság tagjainak belső világa, érzelmi alapállása, attitűdjei bizonyos mértékben megszabják azt is, milyen nyitottsággal és irányultsággal figyelnek a hirdetett üzenetre. Evidencia, hogy az igehirdetés maga is irányítja ezeket a jellemzőket, ezt pedig akkor tudja a leghatékonyabban megtenni, ha valamilyen szinten tudatossá válnak a prédikátor számára.²⁰

Van azonban egy komoly probléma a fenti három, alapvetőnek látszó kérdéssel. Úgy tűnik, az igehallgató gyülekezet áttekintése és csoportosítása a végtelenségig bonyolítható feladat, hiszen a fenti kategóriákat tetszés szerint bővíthetjük újabb és újabb

18 Fontos megjegyezni, hogy az identifikáció Howard megközelítésében nem az *azonosulást*, hanem az *azonosítást* jelenti – jelen esetben az igehallgatók kontextusában. ■ 19 G. J. HOWARD: *Creativity in preaching*, Ministry Resources Library, Michigan, 1987, 52. ■ 20 Uo. 50–55.

elemekkel. Ez olyan tulajdonság, amely Howard hármass felosztásának a leggyengébb pontja. Mivel a feltett kérdésekre szinte áttekinthetetlenül sokféle választ adhatunk, a kategorizálás parttalan alkalmazása éppen arra az eredményre vezethet, amelyet minden bizonnyal elkerülni szeretnénk: az igehallgatók identifikálása helyett kuszává válik a retorikai szituáció, ez pedig elriaszthatja az igehirdetőt, aki a túlbonyolítás veszélyétől tartva kísértést érezhet arra, hogy inkább teljesen figyelmen kívül hagyja az előzőekben megfogalmazottakat.

Mindazonáltal úgy vélem, a Howard kérdéseire adott sematikus válaszok is – melyek csak néhány alapkategóriát, például a családi állapotot vagy a foglalkozást vesznek figyelembe – hatékonyabb és a befogadó oldal szempontjából gyümölcsözőbb prédikációhoz vezethetnek. El kell fogadnunk, hogy a gyülekezet heterogén entitás, mely különböző helyzetű, adottságú és hozzáállású emberekből áll.

Meggyőződésem szerint azonban mindez nem jelenti azt, hogy a hallgatóság áttekinthetőségét nem lehet ennél hatékonyabb módon megközelíteni. A túlkomplicált szemléletmód és a végtelenségig leegyszerűsített nézet, mely egyetlen nagy tömbként kezeli a befogadókat, a skála két szélsőértéke. Ezen a ponton segítségünkre lehet James Fowler hitfejlődési elmélete, mely Howard javaslataihoz képest pontosabb identifikációs eljárást tesz lehetővé, anélkül, hogy feleslegesen terjengőssé válna. Míg Howard megközelítése többnyire szerepköröket, érzelmeket, pozíciókat igyekszik meghatározni, hogy az igehallgatók azonosíthatók legyenek, Fowler ezeknél mélyebb összefüggésekhez nyúl, s tulajdonképpen arra kérdez rá, *hogyan hisznek* a hitfejlődés különféle lépcsőfokain állók. Mielőtt azonban Fowler elméletével foglalkoznék, azt szeretném közelebbről megvizsgálni, hogy a hirdetés üzenet befogadása és értelmezése a hallgatók oldalán milyen szempontok szerint történik. Vajon hogyan működnek azok a szűrők, melyek egy üzenet megértésében és feldolgozásában segítenek?

AMI A HALLGATÓKBAN LEJÁTSZÓDIK: AZ IGEHIRDETÉSTŐL A BEFOGADÁSIG

Az igehirdetés, mely a szószekről elhangzik, valószínűleg reakciókat vált ki a jelen lévő hallgatóságból. Ezek a reakciók minden bizonnyal nem felelnek meg mindig az igehirdetés céljainak. „A templomba járóknak soha senki nem mondta meg, egy prédikációnak mi is a célja. A hallgató általában a prédikáció érzelmi csúcspontjaira reagál. Élvezi az emberekről szóló történeteket, feljegyez egy-két mondatot, és sikeresnek érzi a prédikációt, ha időben vége van. A valóban fontos tényezők – például az igehirdetés témája – teljesen elkerülhetik a figyelmét” – állítja Robinson.²¹

A szószekről elhangzott üzenetet a befogadónak nem csupán meghallania, hanem értelmeznie is kell. Kérdés azonban, hogy ez az értelmezési folyamat olyan üzenethez vezet-e, amelyet az igehirdető valóban szándékozott elmondani. Tipikus tapasztalat, hogy az igehirdetés anyagából mindenki a neki tetsző elemeket ragadja meg, és azokat is szubjektív szempontjai szerint értelmezi.

21 H. W. ROBINSON: *Igehirdetés igei módon*, i. m. 21.

A probléma tulajdonképpen nem csupán a prédikációra, hanem a szentírási textusokra is vonatkozik. A szentírási üzenet jelentésének felfedezésére irányuló folyamatban három változót kell figyelembe vennünk:

SZERZŐ → SZÖVEG ← OLVASÓ/BEFOGADÓ

A szerző vagy az igehirdetés aktusában a prédikátor „létrehozza” a szöveget vagy a beszédet, míg a befogadóoldalon állók bizonyos módszerekkel tanulmányozzák és kiértékelik. Felvethető a kérdés, hogy a fenti három érték közül melyik áll az első helyen a szöveg jelentésének meghatározásában.²² Mivel a bibliai perikopák szerzői nincsenek jelen, hogy megmagyarázzák a szövegek jelentését, vajon azt jelenti ez, hogy a szöveg függetlenné vált a szerzőtől? Vajon a szöveg vagy a prédikáció befogadójának értelmezése alapján milyen helyet foglal el maga a mondanivaló az interpretációs folyamatban? Hogyan működnek azok a kognitív szűrők, melyek a prédikáció hallgatóiban döntésekhez vezetnek az értelmezést illetően?

Úgy vélem, a befogadó oldal szubjektivitásának meghatározása során nem szabad elfelejtenünk, hogy a mai igehirdetések egy posztmodern korban hangzanak el. A posztmodern szemléletmódja abból az alapállításból indul ki az értelmezések során, hogy a jelentés nem stabil tárgy, hanem relációs természetű. Bókay Antal szerint a megelőző paradigmák, azaz a premodern és a modern egyaránt rögzítettnek hitte a jelentést: azt feltételezte, hogy a szövegnek egyetlen értelme van, ami meg is található. A premodern ezt az egyetlen értelmet természetesen a szerzőben, míg a modern a nyelvi objektumban kereste. A posztmodern paradigma ezekkel szemben elutasítja a stabil értelem feltételezését, és abból a gondolatból építkezik, hogy a leírt szöveg – vagy jelenlegi érdeklődésünk szerint az elhangzott prédikáció – jelentése kapcsolati jellegű retorikai játékból bontakozik ki, mely a szöveg és a befogadó dialógusán alapszik.²³ Úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a prédikáció tartalmára a hallgató folyamatosan reflektál sajátos szempontjai szerint, és az elhangzottak ezáltal kapják meg értelmüket. Az így kapott jelentés azonban temporális jellegű, hiszen a következő befogadó már az így értelmezett tartalmat kapja meg, amihez hozzácsatolja saját értelmezését. A posztmodern jelentésfelfogás ezért nem textuális, mert nem hisz egy nyelvi tárgy totalizmusában, és nem is kontextuális, mert tagadja egy totális hatalmú szerző lehetőségét. A posztmodern sokkal inkább intertextuális jellegű: maga a mű, a szöveg, az elhangzott igehirdetés éppúgy nem végleges jelentésű, mint ahogy a befogadók szubjektumai sem rögzítettek. A különféle jelentések és értelmezések ebben a felfogásban egymást építik.²⁴

22 G. R. OSBORNE: *A hermeneutika spirálisa*, Keresztény Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest, 2001, 425. ■ 23 Véleményem szerint felvethető a kérdés, hogy az az álláspont, mely szerint a premodernben a jelentés feltétlenül rögzített, mennyire felel meg a tényeknek. Éppen Jézus működésében látjuk, hogyan értelmezte át bizonyos ószövetségi szakaszok jelentését, ez a gyakorlat pedig legalábbis ellentmondani látszik Bókay megállapításainak. BÓKAY A.: *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*, Osiris, Budapest, 1997, 277. ■ 24 Uo. 277.

Véleményem szerint a posztmodern paradigma ilyesféle intertextualizáló eljárásából a prédikáció tekintetében többek között az következik, hogy az üzenet befogadónak sokkal nagyobb szerep jut a passzív hallgatásnál. Úgy tűnik, mintha az ige hallgatói – a hirdetett textus stabil jelentését elvetve – saját szempontrendszerük szerint dialogizálnának az üzenettel, aminek során önálló konklúziókra jutnak. Az így kapott végeredmény adott esetben különbözhet az ige hirdető által elvártaktól. Mindez persze elbátortalanítónak tűnhet a prédikátor számára. Ulrich J. Körtner idézi Paul Ricœur-t, aki mintha csak fokozni akarná ezt az áldatlannak tűnő helyzetet, kijelenti: „Amit a szöveg jelent, az már nem esik egybe azzal, amit a szerző mondani akart.” Az irodalmi hermeneutika különféle irányzatai abban jutnak közös nevezőre, hogy minden szöveg és tartalom autonómiára tesz szert szerzőjével és keletkezésének szociokulturális feltételeivel szemben.²⁵ A posztmodernben nincs egyetlen jelentés, nincs egyetlen ortodox értelmezés. Noha ez a fajta megközelítés kétségtelenül felértékeli az olvasó vagy hallgató szerepét, nehezebbé teszi egy olyan ige hirdetés megfogalmazását vagy előadását, mely nagyon konkrét üzenetet akar tolmácsolni a gyülekezetnek. Úgy tűnik, mintha a jelenlegi posztmodern világ túlságosan is bőkezű lenne, és parttalan lehetőséget kínálna az egymás mellett virágzó értelmezések szakadatlan áradatának. Vajon tényleg az a helyzet, hogy egy ige hirdetés üzenetét mindenki kedve szerint értelmezheti?

Ezen a ponton érdemes felvetni az 1960-as években kialakult új irányzat, a *receptióesztétika* gondolatait.²⁶ A receptióesztétika abból a célból alakult ki, hogy a szöveg olvasóját – illetve jelen megközelítésünkben úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az ige hallgatóját – állítsa a középpontba. Ez az irányzat elsődlegesen tehát a laikus ember véleményére kíváncsi egy-egy irodalmi művel kapcsolatban, sőt arra is, hogy egyáltalán irodalmi műként kezeli-e a befogadó a vizsgálat tárgyát, vagy sem. Míg a hermeneutika a megértő szubjektum és a szöveg kapcsolatát szemléli, addig a receptióesztétika az előbbire koncentrál: a befogadó szerepét, az olvasás folyamatát, a szöveg hatását írja le. Hans Robert Jauss módszertana szerint egy szöveg csak hosszabb receptiótörténet során fejt ki a benne lévő jelentéspotenciált, ezért nem mindegy, hogy az adott szöveget kik, mikor és hogyan olvasták. A szöveg vagy a beszéd, illetve az olvasó vagy hallgató közti kommunikáció az *elvárási horizont* fogalmának bevezetésével értelmezhető.²⁷ Ennek értelmében az ige hallgatója saját élettapasztalatából származó elvárási horizonttal válaszol a hirdetett textus horizontjára. Az elvárási horizont több komponensből tevődik össze: a személy körülményeinek, meggyőződéseinek, nézeteinek, illetve eddigi

25 U. J. KÖRTNER: *Az ihletett olvasó*, Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1999, 48. ■ 26 Itt nincs lehetőség arra, hogy átfogó kontextusban tárgyaljuk a receptióesztétika irodalomtudományi felépítését és történeti előzményeit, de fontosnak tartom megjegyezni, hogy az irányzat szándékos „irodalomtudományi paradigmaváltás” céljából jött létre. A konstanzi egyetemen egy olyan kutatócsoport formálódott Hans Robert Jauss vezetésével, mely programszerűen vállalta ennek az új látásmódnak a kialakítását. Végül a receptióesztétikát Jauss mellett Wolfgang Iser nevéhez is köthetjük, noha a két tudós elmélete között jelentős eltérést tapasztalhatunk: Jauss inkább a hermeneutikai vonalat képviselte (a „történelmi olvasó” felől építkezett), míg Iser a befogadó felé kiterjesztett látásmódot erősítette, melynek középpontjában a „szövegben rejlő olvasó” áll. Vö. BÓKAY A.: *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*, i. m. 328. ■ 27 BERNÁTH Á. – OROSZ M. – RADEK T. – RÁCZ G. – TÓKEI É.: *Irodalom, irodalomtudomány, irodalmi szövegelemzés*, Bölcsész Konzorcium, Budapest, 2006, 51.

irodalmi tapasztalatainak és ismereteinek sajátos elegyét alkotja. Amikor az igehallgató elvárásai horizontja találkozik a hirdetett ige horizontjával, a kettő együttese adja az *érvényes olvasatot*. Szó sincs tehát arról, hogy a hallgató önkényesen értelmez: saját horizontját a szövegé vagy a beszédé irányítja. A szöveg jelentése sosem azonos a szerzői törekvéssel: több annál, ez pedig oda vezet, hogy a megértés egyszerre produktív és reproduktív folyamat. Az olvasás vagy prédikációhallgatás ezért egyfajta oda-vissza mozgás a szöveg (prédikáció) és az olvasó (a prédikáció hallgatója) között. *Hans-Georg Gadamer* ezt nevezi „horizont-összeolvadásnak”, mely tulajdonképpen a beszélő és a befogadó, a szerző és az olvasó, az ige hirdető és az ige hallgató egymáshoz közelítését jelenti.²⁸

A recepcióesztétika másik ismert kutatója, *Wolfgang Iser* azt próbálta meghatározni, hogy ebben a kommunikációs folyamatban mi a befogadó különleges szerepe és teljesítménye. Amikor valaki egy szöveget olvas vagy egy prédikációt hallgat, hipotéziseket gyárt a szöveg értelmével kapcsolatban, melyeket a később olvasottak vagy hallottak megerősíthetnek, esetleg cáfolhatnak. Utóbbi esetében a hipotézis módosításra szorul, és az olvasónak korrigálnia kell, vagy egyenesen vissza kell vonnia addigi értelmezéseit. Az elhangzott üzenetbe a szónok beépíthet olyan elemeket, melyek ezt a „hipotézisgyártást” vagy recepciót irányítják – mindez egy elvont kommunikációs síkon, az implicit olvasó síkján jelenik meg. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a szöveg vagy a beszéd szerzője információkat küld egy általa elképzelt „bennfoglalt” olvasónak vagy hallgatónak, melyek közvetlenül természetesen nem jelennek meg a szövegben (a szerző nem szólítja meg direkt módon ezt az elképzelt befogadó személyt): ilyenek például a műfaji megjelölések („elbeszélés”, „példázat”), könyvcímek, fejezetcímek. Meglátásom szerint egy prédikáció esetében idesorolhatunk olyan motívumokat, amelyeket hallva az ige hallgató értelmezését a prédikátor bizonyos módon befolyásolhatja.

A recepció tehát kreatív és irányított folyamat: a szöveg és az olvasó, a beszélő és a hallgató „dinamikus kölcsönhatásának” folyamata, ahogy *Iser* állítja.²⁹ Ez pedig azt jelenti, hogy bármennyire is végtelennek tűnhet a posztmodern értelmezés által kínált lehetőségétér (melyben mindenki úgy értelmez, ahogy akar), a recepcióesztétika megközelítésében a szerző igenis képes olyan módon felépíteni egy szöveget vagy beszédet, hogy az iránymutatásokat tartalmaz az értelmezés tekintetében, és elvezetheti az értelmezőt az érvényes olvasathoz. Ezekről az iránymutatásokról, az ige hirdetésben felvethető lehetséges „irányító motívumokról” a következőkben lesz szó.

Hozzá kell tennünk, hogy egy szöveg vagy elbeszélés több szempontból is befejezetlen; a valóság ábrázolásából mindig kimarad valami. Jó példa erre, hogy egy elbeszélés több szálon is futhat, tartalmazhat perspektíva-váltásokat (azaz egy eseményt több nézőpontból is bemutathat), illetve az egyidejű történéseket csak egymás után képes leírni. Mindezek bizonyos értelemben „üres helyeket” hoznak létre, s egyben feladatot adnak a befogadónak, hogy gondolataival töltsse be az így keletkezett hiányos részeket.³⁰ Meglátásom szerint egy prédikációra vonatkoztatva a recepcióesztétika paradigmáját

28 Uo. 49. ■ 29 Uo. 52. ■ 30 Uo. 52–53.

azt mondhatjuk, hogy az igehirdetőnek tisztában kell lennie hallgatói elvárási horizontjaival. Amikor felkészül az igehirdetésre, ennek tudatában helyezhet el olyan elemeket beszédében, melyek irányítják a befogadó értelmezését, mégis meghagyják számára azt a mozgásteret, hogy ő maga alakítsa ki véleményét a hallottakkal kapcsolatban. Egyszerűbben megfogalmazva a recepcióesztétika gondolkodásmódja abban segíthet, hogy a prédikátor elkerüljön két szélsőséget: igehirdetése ne legyen túl direkt, nehogy szájbarágósan közvetítsen egy üzenetet, de annyira általános vagy partatlan se, hogy az üzenet kivehetetlen és érthetetlen maradjon, túl sok értelmezési lehetőséget hagyva nyitva.

Összegezve eddigi gondolatainkat úgy vélem, levonhatunk bizonyos ideiglenes következtetéseket. A prédikátor retorikai szituációját meghatározza a befogadó oldal jelenléte, ezért azzal a hatékony igehirdetés érdekében komolyan számolnia kell. Az igehirdetőnek alaposan szükséges ismernie saját közösségét, ami nemcsak a személyes és közvetlen emberi kapcsolatokat, hanem bizonyos alapvető kérdések megválaszolását is jelenti, melyek az igehallgató közösség körülményeire vonatkoznak. Az üzenet befogadásának mechanizmusai egy posztmodern világban működnek, ám ez nem jelenti azt, hogy a prédikáció nem tartalmazhat olyan elemeket, melyek irányítják a hallgatóság értelmezését.

Azt gondolom, hogy ezen a ponton fel kell tegyünk egy fontos kérdést: hogyan lehetne pontosabban beazonosítani azokat az attitűdöket, melyek az igehirdetés befogadóiban működnek, és az elvárási horizontjaik mentén dolgozva hozzájárulnak ahhoz, hogyan fogadják be a hirdetett üzenetet? Meglátásom szerint ennek a kérdésnek a tisztázásában sokat segíthet a bevezetésben már említett Fowler-féle hitfejlődési elmélet.

A HITFEJLŐDÉSI STÁDIUMOK ÉS AZ IGEHIRDETÉS BEFOGADÓINAK LEHETSÉGES KAPCSOLATA

A megértés, amely minden olvasásnak és hallgatásnak célja – idézi Ricœur szavait Körtner – „önmagunk megértése a szöveg előtt. Ez nem azt jelenti, hogy rákényszerítjük a szövegre saját korlátozott megértési képességünket, hanem azt, hogy kinyílunk a szöveg előtt, és egy kibővült ént (Selbst) kapunk tőle...”³¹

A heterogén igehallgató gyülekezet tagjai minden bizonnyal különféle módon képesek megnyitni önmagukat az üzenet előtt. Noha Fowler hitfejlődési elmélete nem azt a célt szolgálja, hogy a prédikációs esemény kontextusában szemléljük a keresztény embert, meglátásom szerint olyan megállapításai vannak, melyek hasznosnak bizonyulhatnak egy igehirdető számára. Ahogy a korábbiakban már említettem, Fowler hitfejlődési elméletének kiindulópontja abból az egyértelmű tényből fakad, hogy az ember születésétől haláláig folyamatosan változik, ez a változás pedig hitvilágát, a transzcendenshez való viszonyát és az arról alkotott elképzeléseit is befolyásolja. Kutatásaiban Fowler nem bibliai hitről beszél, hanem egy olyan viszonyulásmódról, mely a személyiség

31 U. J. KÖRTNER: *Az ihletett olvasó*, i. m. 49.

struktúrájának központi eleme: az ember ennek segítségével az élet legfőbb értékeit, értelmét, valamint a transzcendenssel való kapcsolatát keresi.³² Míg a *vallás* tradíciók gyűjteménye, amely az ősök hittapasztalatából építkezik (szent szövegek, mítoszok, szájhagyományok, zenék, rítusok és ehhez hasonló elemek ötvözeteként), addig a *hit* ennél sokkal személyesebb és mélyebb, mert egyéni válaszokat fogalmaz meg többek között annak alapján is, ahogy az egyén a vallás elemeit megragadta.³³

Fowler az emberi hitfejlődés vizsgálatát hét szakaszra bontotta, melyek állítása szerint – az utolsót leszámítva – bizonyos életkorokhoz köthetők (eltekintve attól a lehetőségétől, ha valaki leragad valamelyik szinten). Azt gondolom, az egyes fázisok sajátos jellemzőiből nem nehéz meghatározni azokat az attitűdöket, melyek egy prédikáció hallgatójában működhetnek.

Az első hitfázis alapvetően a csecsemőkor ideje, amit *differenciálatlan hitnek* nevezünk. Az emberi élet első hónapjai a hit szempontjából még kialakulatlan vonásokat mutatnak, és leginkább az alapvető bizalmi tényezők megjelenését rejtik. Noha valódi hitről itt még nem beszélhetünk, a csecsemő és gondozója között olyan kölcsönösségen alapuló kapcsolat keletkezik, amely megteremtheti a kedvező feltételeket a hit kialakulásához. Fowler megjegyzi, hogy bár olyan szakaszról van szó, amely hozzáférhetetlen a kutatás számára, az alapvető fontosságú: ha a gyermek nem érzi a gondoskodást, ez hitének későbbi fejlődésére negatív hatással lehet.³⁴

A második fázist *intuitív-projektív hitnek* nevezzük. Legmarkánsabb jellemzője a fantázia és a valóság keveredése a kisgyermek gondolatvilágában. A szakasz formálódó hitvilágára komoly hatása van a felnőttek példájának, érzéseinek és nyelvezetének. Az Istennel kapcsolatos gondolatok többnyire az idősebbek és a környezet befolyására alakulnak ki. Az intuitív-projektív szakasz tipikusan énközpontú, mert a gyermek nem képes mások nézőpontjába helyezkedni. Azok a hittartalmak, amelyekkel találkozik, mindig újdonságot jelentenek számára, melyekre stabil gondolati konstrukciók hiányában nem képes adekvát válaszokat adni. A gyermek akkor lép át a következő szakaszba, amikor aggasztani kezdi, mi lehet a különbség a valóság és a képzelet között.³⁵

A harmadik stádium a *mitikus, szó szerinti hit* periódusa. A kisiskoláskor ideje során a fejlődő gyermek egyre inkább sajátjaként kezeli azokat a történeteket és hittartalmakat, melyek kifejezik a saját közösségéhez való tartozást. Már képes elválasztani a fantáziát a valóságtól, s mivel az ok-okozati összefüggéseket is értékeli, kedvelni kezdi a cselekményekben gazdag bibliai történeteket. Istenképe ugyanakkor antropomorf, a hithez köthető szimbólumokat tekintve vagy a magyarázatok síkján ragaszkodik a szigorúan szó szerinti értelmezéshez.³⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy a felnőttek egy része ebben a fázisban leragad, és hitvilágának meghatározó része marad a szó szerintié. Ahhoz, hogy valaki képes legyen a következő hitfázis lépcsőfokára lépni,

32 MARTON ZS.: A hit és fejlődése, *Szolgatárs*, XXII. évf., 2., 35. ■ 33 J. W. FOWLER: *Stages of Faith*, Harper One, New York, 1995, 5. ■ 34 MARTON ZS.: A hit és fejlődése, i. m. 36. ■ 35 Uo. 36. ■ 36 KÉZDY A.: *Fejlődési krízisek serdülő- és fiatal felnőttkorban* (doktori értekezés): http://phd.semmelweis.hu/mwp/phd_live/vedes/export/kezdyaniko.d.pdf, 15. 2013. szeptember 4-i letöltés.

törvényszerűen csalódások sorozatán kell átmennie, melyek megrengetik a szószertiség alapjait.

Ezek a csalódások katalizálhatnak egy folyamatot, mely a *szintetikus-konvencionális hit* területére visz. A pubertáskor, mely fizikai és pszichikai síkon is egyfajta egyéni forradalmat hoz magával, a konformitás kialakulásához is elvezet. A tinédzser gondolkodási tendenciáit meghatározza, mennyire képes alkalmazkodni egy közösség érdekeihez és értékrendjéhez, ám emellett megjelennek az önálló identitás kialakítására utaló személyes törekvések jelei is. Alapvetően félelemből, megfelelési kényszerből teljesít elvárásokat, és istenképét is a közösség által felkínált normakészletből meríti.³⁷ Az Istenhez viszonyulásban szerepet játszanak a személyes kapcsolatokból leszűrt tapasztalatok. Veszélyt jelenthet, hogy a fejlődő kamasz a túlzott konformitás miatt leragadhat mások véleményénél, és egész életét a kívülálló paraméterei szerint éli. A sikeres továbblépés feltétele, hogy a fiatal egyre inkább elinduljon az autonómia irányába, amit a társakban és példaképekben való csalódás mozdíthat előre.

Az ötödik fázis talán a legnehezebb, ezt Fowler az *individuuális-reflektív hit* névvel illeti. A legtöbb ember a harmincas-negyvenes éveiben eljut ahhoz a ponthoz, hogy saját értékrendszerét és hittartalmait kritikus módon átértékeli. Ennek az új szemléletnek az egyik markáns vonása a demitologizálásra való hajlam, amikor a szimbólumokat fogalmi jelentésükben értékeli a hívő.³⁸ A világnézeti elköteleződés itt már valóban kritikai távolságból megérlelt gondolatokon nyugszik, és nem mások véleményein.³⁹ Fowler hatásosan összegzi ezt a fázist azzal a tömör megállapítással, hogy ebben a fázisban megtörik a hit naivitása. A hívő mindazzal szembekerül, amit eddig hittételként elfogadott: kételyek, kétségek mardossák, komoly lelkiismereti küzdelmei vannak, úgy érzi, meggyengült a hite, és visszaesett hitéletében. Paradox módon azonban éppen ebben a hitfázisban lép előre, amikor megtapasztalja a tényt, hogy nem lehet mindig racionálisan megalapozott válaszokat adni.⁴⁰

A hatodik szint az *összekapcsoló-megszilárduló hit* fázisa, melyben az emberek elkezdik felismerni korlátaikat. A vallási meggyőződésükből kiinduló személyes látásmódjuk már képes a paradoxonok feldolgozására, és arra is, hogy együtt éljen velük.⁴¹ Nagyon fontos jellegzetesség, hogy az összekapcsoló hit már elvisel olyan gondolati hittartalmakat, spirituális tapasztalatokat is, melyek nagyon különbözők, vagy egyenesen fenyegetők lehetnek a személyes hitvilágra. Megjelenik a dialogikus képesség és a többszintű megismerés vágya.⁴²

Végül az utolsó fowleri lépcsőfok, az *univerzáló vagy egyetemes hit* fázisa annyiban eltér az előzőekben ismertetettektől, hogy egyetlen behatárolható életkorhoz sem kapcsolható. Fowler meglátása szerint nagyon kevesen jutnak el erre a szintre, melyet a minden élet befogadó közösség érzése, az Istennel való egység, az egyetemes igazság és szeretet jellemez. Az ilyen embert az egész emberiséget érintő problémák foglalkoztatják, és akár a szenvedést is vállalva képes élete feláldozására népéért vagy szűkebb

37 MARTON ZS.: A hit és fejlődése, i. m. 36. ■ 38 J. W. FOWLER: *Stages of Faith*, i. m. 182. ■ 39 KÉZDY A.: *Fejlődési krízisek serdülő- és fiatal felnőttkorban*, i. m. 16. ■ 40 MARTON ZS.: A hit és fejlődése, i. m. 37. ■ 41 Uo. 37. ■ 42 KÉZDY A.: *Fejlődési krízisek serdülő- és fiatal felnőttkorban*, i. m. 16.

közösségéért.⁴³ Fowler szerint ilyen emberekre jó példa lehet Mahátma Gandhi, Martin Luther King vagy Teréz anya.⁴⁴

Fowler rendszerének áttekintésekor kétségkívül egyfajta ívet rajzolhatunk fel, mely a gyermekkori megfontolásokból, a felnőttek autoritása szerint megfogalmazott hittartalmakból indul, hogy azután egy mélyülő konfliktussorozatot követően egy letisztultabb és kimerültebb hithez jusson.⁴⁵ Mindazonáltal tűnjön bármilyen koherensnek Fowler elmélete, jogosan érte kritika azzal kapcsolatban, hogy az általa javasolt életkori beosztást és a különféle hitfázisokat nem lehet feltétlenül megfeleltetni egymásnak: ezek sokkal inkább tendenciákat jelölnek, melyek az esetek jó részében gyermekekre, fiatalokra, felnőttekre egyaránt jellemzőek lehetnek. Ahogy *Németh Dávid* megjegyzi, gyakori jelenség, hogy a személyiségfejlődés során a hit fejlődése (még akkor is, ha az illető keresztény neveltetést kap) megreked egy adott életkornak megfelelőhöz képest sokkalta alacsonyabb szinten. A keresztény gyülekezethez tartozó felnőtt emberek ennek köszönhetően akár három-négyféle fejlettségi fokon is állhatnak hitük állapotát tekintve.⁴⁶

Meglátásom szerint az igehallgatók mentális szűrői, illetve lehetséges igehallgató attitűdjei összefügghetnek az egyes hitstádiumokra jellemző adottságokkal. Talán nem túlzás úgy fogalmazni, hogy egy adott hitfázisban élő igehallgató „szűrőkészlete” nagyrészt az adott fázis sajátosságain alapszik. A következő táblázatban arra teszek kísérletet, hogy ezeket a hallgatói attitűdöket körvonalazzam. A táblázat első oszlopa Fowler hitfázisait, második oszlopa pedig azokat a kulcsszavakat tartalmazza, melyek röviden összefoglalják az adott fázis legfontosabb jellemzőit. A harmadik oszlopban helyeztem el olyan lehetséges igehallgatói beállítottságokat, melyek egy-egy konkrét fázis jellemzőiből következhetnek. Végül a táblázat utolsó oszlopában teszek kísérletet arra, hogy az igehallgatói attitűdök alapján azonosítsam azokat a motívumokat, melyek meglátásom szerint megjelenhetnek az ige hirdetés elmondásakor, és egyfajta „instrukcióként” irányíthatják az üzenet értelmezését, ahogy azt a recepcióelmélet szerint az előzőekben már láthattuk:

43 MARTON ZS.: A hit és fejlődése, i. m. 37. ■ 44 J. W. FOWLER: *Stages of Faith*, i. m. 201. ■ 45 Nem James W. Fowler volt az egyetlen, aki felfigyelt erre az életgörbére. Az ismert filozófus, *Paul Ricœur*, ha nem is ennyire differenciált módon, de lényegében hasonlóképpen írja le a hit fejlődésének szakaszait, amikor azt állítja, az ember az *első naivitás* gyermeki rácsodálkozásával kezdi hitéletét, hogy azután egy csalódásokkal és kijózanodásokkal teli szakaszt követően eljusson a *második naivitáshoz*, mely a felnőttkor játéka, a bölcs ember kalandja lesz. Vö. MÁTÉ-TÓTH A.: *Vallási identitásfaktorok*: <http://www.arts.u-szeged.hu/vallastudomany/prof-dr-mate-toth-andras/relident-feleky-60>, 10. 2013. szeptember 4-i letöltés. ■ 46 NÉMETH D.: *Pasztorálanthropológia*, i. m. 184.

Hitfázis	Jellegzetességek, kulcsfogalmak	Lehetséges igehallgatói attitűdök	Lehetséges motívumok az ige hirdetésben
Differenciálatlan	Ósbizalom, kötődés kialakulása a gondviselő felé	Erős érzelmi beállítottság, biztonság utáni vágy	Elfogadás, stabilitás, gondviselés
Intuitív-projektív	Fantázia és valóság keveredése A felnőttek példájának követése Egocentrikusság	Nagy hajlandóság az üzenet kritikátlan elfogadására Csodaváró, rajongó szemlélet	Csodák, gyógyulások, szabadulások, természetfeletti beavatkozások
Mitikus, szó szerinti	Cselekménydús elbeszélések népszerűsége Antropomorf istenkép Szimbólumok szó szerinti értelmezése	Különös fogékonyság a narratív elemek iránt Isten emberi formában a leginkább megragadható Erős vágyakozás az egyszerű, érthető ige hirdetésre	Kontrasztosság, szabálykövetés, jó és gonosz szembenállása
Szintetikus-konvencionális	Megfelelési kényszerből adódó félelem Közösségi normákhoz való alkalmazkodás Önfeláldozás, szolgálatkészség	Kedveli az egységről, kollektivitásról szóló üzeneteket Fontosnak tartja a szolgálat témáját	Összetartás, egyetértés, egységre törekvés, szolgálatkészség, mások segítése, önfeláldozás, munka, odaadás
Individuális-reflektív	Demitologizálás Kritikus gondolkodás Átértékelés Kétkelkedés	Érvelő, ütköztető stílust vár A szabadságra, a szabad gondolkodásra összpontosít A racionális elemeket keresi az ige hirdetésben	Szabadság, józanság, nyitottság, vita, kritikuság, rendezettség, logikuság, bölcsesség
Összekapcsoló-megszilárduló	Paradoxonok feldolgozása Tolerancia más hit-tartalmak irányában Dialogizálóképesség	Kapcsolódási pontok keresése az ige hirdetésben Nyitottság az elhangzottakra A hitéletben való fejlődés vágya	Párbeszéd, tanúskodás, növekedés, fejlődés, tolerancia, elfogadás

A fenti gondolatkísérlet értelmezése támpontokat adhat az igehirdetőnek, hogy a prédikáció hallgatóit ismerve készüljön fel szolgálatára. A lehetséges attitűdök az igehirdetéssel szemben támasztott követelményként jelenhetnek meg a hallgatók oldalán. Tekintsük át ezeket röviden!

A *differenciálatlan* fázisra jellemző alapállás, mely leginkább az újonnan megtért hívők sajátossága lehet, a bizalom és a biztonságérzet kialakítására törekszik. A megtért ember hitélete még előzmények nélküli, nem rendelkezik átfogó képpel doktrinális kérdésekkel kapcsolatban, ezért nagy szerepet játszhatnak azok az érzelmek, melyek – akár a prédikációban is – az elfogadás légkörét közvetítik felé, és a későbbi fázisokat megalapozzák. Úgy vélem, egy ilyen hitstádiumban a hit stabilitásáról, az Isten gondviseléséről és erejéről szóló motívumokban gazdag igehirdetések jelenthetik a legtöbbit az ige hallgatójának.

Az *intuitív-projektív* hitfázis felnőttkorban gyakran vezet rajongó, entuziasztikus beállítottsághoz. Ebben a fázisban a hívő realitásérzéke még fejletlen, Istentől folyton csodálatos beavatkozásokat vár, ha mégsem történik ilyen, hajlandó hétköznapi történetekbe is belelátni ezeket.⁴⁷ Mivel az intuitív-projektív hit a nagyobb tekintélyek szavának követését is magában foglalja, az ilyen hívő minden bizomnyal – stabil meggyőződések hiányában – minimális kritikával fogadja az igehirdetést, ha ahhoz kellemes impulzusok tapadnak. Attitűdjeiből következően nagyfokú nyitottságot tanúsít a csodaelbeszélések iránt, illetve az olyan perikopákat részesíti előnyben, melyekben markáns szerephez jut a természetfeletti jelenléte. (Ilyenek lehetnek például az evangélium gyógyítástörténetei vagy a szabadulásokról szóló perikopák.)

A *mitikus, szó szerinti* hit esetében a történetek és elbeszélések kerülnek a figyelem homlokterébe. Amennyiben felnőtt ember rendelkezik a mitikus, szó szerinti hitstruktúrával, hajlani fog a biblicista fundamentalizmusra. Az ilyen hívő nem érzékeny a lélek mély rezdüléseire, fekete-fehér képekben gondolkodik, szemlélete erősen dualista: a világ jó és gonosz, isteni és ördögi régiókra bontható. Ez a szemléletmód az Isten és az ember kapcsolatát tekintve is hasonlóan sarkosnak tűnik, mert hangsúlyában a parancs és engedelmesség, jutalom és büntetés, üdvösség és kárhozat kettősein keresztül értelmezi a valóságot.⁴⁸ Úgy vélem, egy ilyen igehallgató természeténél fogva kedveli az elbeszélő perikopákat, és igényli a szemléletmódjának megfelelően radikális, szókimonódó hangyételt a prédikációban. Mivel a mitikus, szó szerinti hit istenképe antropomorf, megkockáztatható az a feltételezés, hogy Jézus karaktere és az evangéliumi elbeszélő történetek letisztult egyszerűsége különösen kedveltek lehetnek az ilyen hitstádiumban élők esetében. A Krisztusban emberré lett Isten figurája könnyebben megragadható egy elvont istenfogalomhoz képest, az evangélium színes történetei pedig kielégítik az elbeszélések iránt mutatott érdeklődést.

A *szintetikus-konvencionális* stádium, mely leginkább a tinédzserekre jellemző szakasz, Fowler szerint elsősorban a csoportkötődések alapján ragadható meg. A serdülőkorú vagy fiatal felnőtt önmagát másokhoz képest definiálja, befogadó közösséget keres, mely nem pusztán egyfajta családként funkcionál számára, hanem normakészletet

47 Uo. 185. ■ 48 Uo. 188–189.

is ad, meghatározva, mi a jó, és mi a rossz. Ők azok a hívők, akik az együttlét örömeért vesznek részt az összejöveteleken. Gondolkodásmódjuk szerint általában bagatellizálják a nézetkülönbségeket, és tagadják az érzelmi feszültségeket a gyülekezeti életben. Képtelenek elengedni, útjára bocsátani valakit, ugyanakkor erősen törekszenek arra, hogy a közösségen belül segítőként mások javára legyenek. Szélsőséesebb formában hajlanak rá, hogy ezzel az önfeláldozó attitűddel azt üzenjék a környezetüknek: „Azért vagyok, hogy használjatok, sőt kihasználjatok!” Ezt a fajta „mártíromságot” különösen is szívesen fogadják az egyházban, de amennyiben nem társul mellé az isteni megajándékozottság tudata, egészségkárosító és önsorsrontó magatartás lehet.⁴⁹ Meglátásom szerint a szintetikus-konvencionális hitfázisban élő ember igehallgatói attitűdjének egyik lényeges pontja, hogy a kollektivitást, az összetartozást erősítő üzeneteket kedveli, melyek az egységre és együtt maradásra fókuszálnak, kiemelve a gyülekezethez tartozás, a gyülekezetbe járás fontosságát. A prédikációk közül különösen megragadják az olyan textusok, melyek motívumaikban a szolgálatkészségről, az elhívásról, az odaadásról és az ezekhez kapcsolódó lelkületről szólnak.

Az *individuális-reflektív* hitmódban élő felnőtt mindenre magyarázatot akar találni, ezért hitében lehetőség szerint kerül az irracionális elemeket. Az ésszerűség, a kritikus gondolkodás talán az egyetlen, amit megkérdőjelezhetetlennek tart. Ebben a stádiumban jellemző magatartás a demitologizálás és profanizálás is, az Istenről alkotott fogalmakban pedig sok a deizmusba hajló elem.⁵⁰ Úgy gondolom, az individuális-reflektív hitfázis igehallgatói a prédikációtól is ehhez hasonló attitűdöket várnak el. Az ilyen hívő a misztikus, érzelemközpontú, a hit emocionális tartalmaira (például a szenvedélyes imádkozásra vagy éneklésre) vonatkozó prédikációkkal nehezen tud megbirkózni. Igényei ennél jóval „földhözragadtabbá” teszik: a racionális, érvekkel jól alátámasztott üzenetek ragadják meg, vagy éppen a szabadságra, a szabad és nyitott gondolkodásra ösztönzők hordoznak számára üzenetet. Mivel hitstruktúrájukban deista motívumok is jelentkeznek, a bölcsességirodalom perikopái – melyekben Isten nem annyira direkt módon, mintsem a teremtett rend logikus működésében fedezhető fel – különösen kedveltek lehetnek számukra, csakúgy, mint például Pál apostol szisztematikus fejtegetései, melyek a rendezettség és logikusság jegyeit viselik magukon.

Az *összekapcsoló-megszilárduló* hitfázis, mely leginkább a felnőttkor végére jellemző, már képes az irracionális elemek, sőt a paradoxonok jelenlétének elfogadására. Ennél azonban többet is jelent: a dialógusképesség felerősödése miatt az ilyen stádiumban élő hívő nem veszi támadásnak, ha meggyőződésétől eltérő üzenettel vagy felfogással találkozik. Véleményem szerint az igehirdetés anyagához is konstruktívabban és nyitottabban közelít a többi fázisban tartózkodókhoz képest, keresve azokat a pontokat, melyeken keresztül magát az üzenetet megragadhatja. Az összekapcsoló-megszilárduló gondolkodásmód értékeli a mítoszokat és a szimbólumokat a maguk mélységeiben, amelyeket a prédikáció tartalmában is keres. Mivel ebben a fázisban az egyén már valóban önállóan kialakított világnézettel rendelkezik, készen áll és törekszik is annak fejlesztésére. Úgy vélem, az igehallgató attitűdök között ezért fontosak

49 Uo. 192–194. ■ 50 Uo. 195.

számára az olyan karakterű üzenetek, melyek ebben a növekedésben, hitbeli előrelépésben segítik.

Véleményem szerint Fowler hitstádiumainak figyelembevétele segíthet az igehirdetőnek, hogy üzenetét az igehallgatói attitűdöknek megfelelően fogalmazza meg. Ha olyan motívumokat hangsúlyoz a prédikációban, melyek a leginkább hozzátartoznak egy-egy hitfázishoz, az támaszt adhat a befogadóknak, hogy az elhangzott üzenet érthetőbb és átélhetőbb legyen számukra.⁵¹ Kérdés azonban, hogy amennyiben a prédikátor mindenként „a maga szintjén” szólít meg a motívumok beépítésével, az mennyiben járul hozzá ahhoz, hogy konzerválja a meglévő állapotokat. Vajon mi történne akkor, ha az igehirdető az elvárthoz képest egy szinttel magasabb motívumokkal dolgozna prédikációja kialakításakor? Ugyancsak kérdésként merülhet fel, mihez vezethet, ha maga az igehirdető van olyan hitstádiumban, melyet a jelen lévő hallgatóság jó része meghalad. Ha igaznak fogadjuk el azt az állítást, hogy az igehirdetők többnyire a szintetikus-konvencionális és a mitikus, szó szerinti hitstádium szintjén mozognak, az arra is utalhat, hogy ők maguk is ezeken a szinteken állnak. Külön kutatás tárgya lehetne, hogy ez a lehetőség milyen módon befolyásolja a prédikációeseményt és a hirdetett üzenet tartalmát.

ÖSSZEFOGLALÁS

Ahogy Robinson megjegyzi, az igehirdetésre egy túlkommunikált társadalomban kerül sor.⁵² A prédikátor hangját ebben a zajban kell a befogadóoldalnak meghallania, ami meglehetősen nagy kihívás mind az igét hirdető, mind az azt hallgatók számára. Tanulmányomban arra tettem kísérletet, hogy átgondoljam, hogyan lehet a hirdetett üzenetet olyan módon specifikusabbá tenni, hogy az igehallgatók jobban meghallják. Az eddigieket a következő pontokban foglalhatjuk össze:

1. Az igehirdetésre egy elvárásokkal feltöltött térben kerül sor. A retorikai szituációt az igehallgatók és az igehirdető egyaránt meghatározzák és alakítják.
2. A prédikációeseményben a prédikátor teljes személyiségével részt vesz. Ahhoz, hogy igehirdetése hatékonyabb legyen, célszerű alaposan megismernie a hallgatóságát.
3. A hallgatóság heterogén entitás, mely szükségessé teszi, hogy valamilyen szempontok alapján a prédikátor identifikálja őket. Ebben a folyamatban nyújthat segítséget a fowleri hitfejlesztés elmélete.
4. A prédikáció üzenete egy posztmodern világban hangzik el, melynek sajátos jellemzője, hogy elveti az egyetlen helyes értelmezés lehetőségét. Az üzenetre a hallgatók magukban reflektálnak, és ezáltal teszik személyessé. Ezt a reflektálást azonban befolyásolhatják azok a motívumok, melyeket az igehirdető elhelyez az üzenetében.

51 Ahogy a megfigyelések alátámasztják, a prédikációnak általában két alaptípusát különböztethetjük meg: a *személyes-dialogikus* és a *dogmatikus-kinyilatkoztató* jellegűt. Az első inkább az önkinyilatkoztatásra és a kapcsolati üzenetre helyez hangsúlyt, míg a második a tartalmi és felszólító elemeket viseli magán. Németh Dávid szerint mindez azt jelenti, hogy a prédikátorok alapvetően szintetikus-konvencionális és mitikus, szó szerinti hitmódot feltételeznek a hallgatóságban. NÉMETH D.: *Pasztorálanropológia*, i. m. 222. ■ 52 H. W. ROBINSON: *Igehirdetés igei módon*, i. m. 9.

5. A fowleri hitfejlődés elmélete szerint az emberek különböző életszakaszaikban más-képpen élik meg a hitüket. Ha megismerjük ezeket a hitstádiumokat, és azokat az attitűdöket, melyek jellemzik őket, akkor ez a hallgatók pontosabb identifikációjához vezethet. Az így beazonosított hallgatók számára könnyebb lesz olyan motívumokat nyújtani a prédikációban, melyek segíthetik annak jobb megértését.

Úgy gondolom, a fentiekből érthetővé válhat, a fowleri elmélet hogyan kapcsolódhat be a prédikáció kidolgozásának és elmondásának folyamatába. Noha a hitfejlődési elmélet támogatást adhat abban, hogy a hallgatókat pontosabban megismerjük, fontos kiemelni, hogy nem „valláspszichológiai csodaszerről” van szó. *Czeglédy Sándor* szavaival élve a prédikáció igazán akkor fog megelevenedni, amikor „eljön az Isten tetteire kijelölt pillanat, és maga Isten lép akcióba és szólítja meg a lelkeket”.⁵³ Csak ebben az esetben jut el a hirdetett üzenet a befogadó legszemélyesebb, benső világáig, és ezáltal válik időszerűvé. Ezt a pillanatot sem Fowler elmélete, sem más megoldás nem helyettesítheti, de elősegítheti olyan körülmények kialakítását, melyekben ez a pillanat megszülethet.

A szerző pütkösdi teológus, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának doktorandusza

Tibor Sitku: The Role of Fowler's Faith Development Theory in the Reception of Preaching. *The interpretation of a sermon's content is different. That is why it is important to recognize the interpretation methods that the church members have. This essay is a search for the answer how the faith development theory of James Fowler can support this recognition process. Fowler determined the faith development process in seven steps, which he describes in his book in details. This article also elaborates on what kind of patterns we can connect to the various faith stages, which can be the part of a sermon afterwards.*

Keywords: *faith development, preaching, audience, reader-response theory (aesthetics of reception), Fowler.*

53 NAGY I.: *A prédikáció időszerűsége*, i. m. 1.

